

NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel:	Fypike gjorde selbureis i røytemåned. Om Norsk-russisk ordbok av Vladimir Arakin: utvalg, kilder, målgruppe og formål	
Forfatter:	Aud Anna Senje	
Kilde:	Nordiske Studier i Leksikografi 12, 2013, s. 402-415 Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden, Oslo 13.-16. august 2013	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive	

© Nordisk forening for leksikografi 2014

Betingelser for bruk af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Fypike gjorde selbureis i røytemåned. Om *Norsk-russisk ordbok* av Vladimir Arakin: utvalg, kilder, målgruppe og formål

Aud Anna Senje

Norwegian-Russian Dictionary by Vladimir D. Arakin (1963) was the first Norwegian-Russian dictionary of its kind, and for 40 years it was the only one. The dictionary contains approximately 77 000 entries, but it is strikingly inadequate. In addition to insufficient or positively misleading translations, it contains a certain amount of dialectal words, and archaic, obsolete or peculiar words, uncommon in Norwegian everyday speech. In fact, until 2003 (when a more reliable Norwegian-Russian dictionary was published), Norwegian students of Russian were strongly advised not to use Arakin's dictionary. Instead, they had to use Swedish, Danish or English dictionaries. The source language in Arakin's dictionary is outdated, whereas the target language pretends to be in keeping with its time. Thus, the dictionary is unsuitable as a practical tool for learners of Norwegian and Russian. Apart from the curiosities, the author has included highly specialized terminology. In this field he was certainly ahead of his time, as there is still a great need for specialized dictionaries between Norwegian and Russian. For all its deficiencies, Arakin's dictionary has still obtained somewhat of a cult status among Slavists in Norway. Who was Arakin? For whom and for what purpose did he write his dictionary? Why did he include so many peculiar words, and where did he find them? In this paper I have tried to find answers to these questions.

1. Ordbok i særklasse

I 2013 er det 50 år siden Vladimir Arakins *Norsk-russisk ordbok* ble utgitt i Moskva. Det gir god anledning til å børste støv av dette usedvanlige verket. Det dreier seg om en allmennordbok, som er så spekket med rariteter at den burde ha vært utstyrt med bruksanvisning.

Dette var den første norsk-russiske ordboken i sitt slag, og i 40 år var det den eneste som fantes. Boken er omfattende, men likevel så mangelfull at studenter ved norske universiteter ble advart mot å bruke den. I stedet måtte de bruke svenske, danske og engelske ordbøker. I tillegg til misvisende oversettelser (eksempel: *høyhus* er oversatt med «høylåve») inneholder Arakins ordbok en mengde ord som sjelden eller aldri opptrer i norsk dagligtale, for eksempel *bygdestripper*, *damebris*, *gråtegauk*, *karnøffel*, *kritikakleri*, *luskemikkel*, *manntimmer*, *oksepannet*, *snilefisk*, *søplenisse*. Med alle sine mangler og merkverdigheter har ordboken nærmest fått kultstatus i slavistmiljøet. Hvem var egentlig Arakin? Hvem var ordbokens målgruppe, og hva var formålet? Hvilke kilder har Arakin brukt? Hadde han noen norske hjelpere i arbeidet? Sist, men ikke minst: Hva kan være grunnen til at han tok med så mange underlige oppslagsord? Disse spørsmålene skal jeg forsøke å besvare i dette innlegget.

2. Forfatter, målgruppe og formål

Vladimir Dmitrijevitsj Arakin (1904–1983) var professor i filologi ved det statlige pedagogiske universitetet i Moskva. Han har hatt stor betydning for utviklingen av språkvitenskap og metodikk for undervisning i fremmedspråk i Russland. Hovedfeltet hans var engelsk, men han fordypet seg også i skandinavisk språkhistorie og i afrikanske og asiatiske språk. Han utga blant annet flere ordbøker og et fembinds læreverk i engelsk, som ennå brukes ved flere universiteter og pedagogiske høyskoler i Russland. Mange treff på nettet tyder på at bøkene hans fremdeles er i omløp.

Av kolofonteksten og forordet i *Norsk-russisk ordbok* framgår det at målgruppen er personer som leser og oversetter norsk skjønn- og faglitteratur, tidsskifter og aviser, pluss studenter og alle andre som lærer seg norsk. Formålet er å sette leserne best mulig i stand til å forstå norsk litteratur (i vid forstand). I kolofonteksten står det at ordboken inneholder ca. 77 000 ord «fra moderne norsk». Videre heter det at en viss mengde foreldede ord er tatt med i ordboken fordi de er nødvendige for å kunne lese norsk litteratur fra 1800-tallet.

3. Eksempler på oppslagsord

Blant oppslagsordene i Arakins ordbok finner vi både fagtermer, gammeldagse ord og dialektuttrykk. Spesielle termer har sin

naturlige plass i en fagordbok. Men der fagordbøker ikke finnes, vil en ansvarlig allmennordbokredaktør se det som sin oppgave å dekke i det minste noen områder, og det gjorde da også Arakin. Da hans ordbok kom ut, fantes det nemlig ingen fagordbøker mellom norsk og russisk, og i dag er det fremdeles flere viktige fagområder som ikke er dekket. Arakin opplyser at mye plass er viet teknisk terminologi. Størst vekt har han lagt på områder som var sentrale for Norge, for eksempel fiske, hvalfangst, sjøfart og skogbruk. Også særegne tekniske termer er tatt inn, som *pudlejern*, *snøfteventil*, *sporlysprosjekt*, *taljeheis*, *tinnaske* og *treeddik*. Ellers later Arakin til å ha vært svært opptatt av botanikk og zoologi. For eksempel har han tatt med både *grepplyng*, *sprisebygg*, *stankkarse* og *tiggersoleie*, og han kan skilte med en imponerende billesamling. Bare i det første bindet av den søkbare utgaven opptrer minst ni stykker, bl.a. *bløtbille*, *borebille*, *brødbille* og *glansbille*.

Men det er ikke først og fremst fagtermene som gjør Arakins ordbok så spesiell – det er alle de sære ordene og uttrykkene som er forsynt med ufullstendige, tvilsomme eller stilistisk nøytrale oversettelser, noe som kan forlede russiske brukere til å tro at ord som *gaustadkandidat*, *hjerneflue*, *selbureis* og *uværsågod* inngår i et dagligdags norsk ordforråd.

3.1. Fypike, røytemåned og selbureis

La oss først se nærmere på ordene i tittelen på dette innlegget. *Fypike* er definert som «lettferdig pike, gatepike» i *Norsk Riksmålsordbok*. Arakins oversettelse (*пазг. девица легкого поведения, уличная девка*) er dekkende, men ordet er neppe mye

brukt i moderne tid. *Røytemåned* er «en svært varm måned» ifølge Arakins knappe oversettelse (*дуал.* жаркий месяц). *Røyte* har i denne sammenhengen ikke noe med hårfelling å gjøre. Forklaringen i *Norsk Riksmålsordbok* er hundedagene (23. juli–23. august, da maten lett råtner på grunn av varmen). En av forklaringene på *røyte* i *Nynorskordboka* er 'tid med rått vær': *ei bløyte gjer lite, ei røyte er verre / tømmeret låg ute i regn og røyte.*

Oppslagsordet *selbureis* forekommer i uttrykket «gjøre selbureis», og den konkrete betydningen er selvfølgelig å reise til Selbu, som er en kommune i Sør-Trøndelag fylke, et stykke fra Trondheim, men her er det den overførte betydningen som gjelder. Arakin har oversatt uttrykket med «føde, sette til verden» (*дуал.* рожать, производить на свет). Det er et dialektuttrykk med begrenset bruksområde, men det er like fullt oppført i *Norsk Riksmålsordbok*:

selbu|reis, en, dial., i forb. *gjøre selbureis* (egtl. «reise til Selbu») gjøre barsel (*Egge, Solst.*, 198).

Vi kan finne uttrykket i eldre litteratur, for eksempel i romanen *Hansine Solstad* av Peter Egge (1925): «Går brølløpsreisen til Tordenskjoldsgata eller Enskillingsveita? – Eller kanskje du gjør ei lita Selbureis først?» *Selbureis* er forsynt med fotnote: «Gjøre selbureis (en lokal vittighet) – gjøre barsel.» Uttrykket skal visstnok komme fra Trondheim. Det kan bety å reise til et avsides sted (Selbu) for å føde i dølgsmaal, utenfor ekteskap. Nokså utbredt er også betydningen «abortere», ifølge *Trønderordboka* (1997):

selbureis f, *gjera selbureis* få barn; føde (vanleg i større delar av Trl), stundom særleg om fødsel i løynd el utafør

ekteskap. Nokså utbreidd er også tydinga abortere. Ein teori om opphavet er at rikmannsdøtrer frå Trondheim som hadde komme i «ulykka», vart sendt til Selbu for å føde, for at ikkje skandalen skulle bli så synleg. Ein annan teori er at reisa til Selbu var så vanskeleg og strabasios i gamle dagar at ho kunne bli jamført med ei barselferd.

Riktignok har Arakin markert uttrykket som *dialektalt* (*дуал.*), men russiske lesere har neppe forutsetning for å skjønne at det ikke er gangbart over hele Norge.

3.2. Utdatert slang og hapax legomena

Et annet eiendommelig oppslagsord er *gaustadkandidat*. Ordet er knyttet til Gaustad sykehus i Oslo, det første statlige sykehus i Norge for behandling av mennesker med alvorlige psykiske lidelser (åpnet i 1855). *Norsk Riksmålsordbok* har denne definisjonen:

gaustadkandidat, en, fam., person moden for sinnssykeasylet (Gaustad): *spekulanter; idioter; gaustadkandidater; rævepels* (Heib. III, 188).

Man får flere treff på ordet ved søk i Nasjonalbibliotekets database. Den tidligste forekomsten av ordet er trolig i romanen *Trøtte Mænd* av Arne Garborg (1891): «Jeg [...] vil altså komme, for såvidt ingen anden Gaustadkandidat lægger beslag på mig» (s. 135 i 1970-utgaven).

Som en kuriositet kan nevnes at gaustadkandidaten dukker opp i en norsk oversettelse av en amerikansk roman fra 1918

(pussig nok om en reise i Russland): *The Village : Russian Impressions* av Ernest Cook Poole (1918), utgitt på norsk i 1920 med tittelen *Tarasovs Landsby : fra Rusland 1918*. Den ukjente oversetteren har gjengitt «chatters like a babbling fool» med «skravler som en gaustadkandidat», så ordet må ha vært i bruk. Det er nok et eksempel på slang som har blitt borte. Ordet er oppført ikke bare i Arakins ordbok, men også i eldre norsk-franske ordbøker, der det er oversatt med «charentonesque, fou à mettre à Charenton»¹ og «échappé de Bicêtre»². I en eldre norsk-tysk ordbok er det oversatt med «Tollhäusler»³. Arakin har oversatt det med «person som er moden for sinnssykeasylet» (*разг.* кандидат в сумасшедший дом) og tatt med en kort forklaring om Gaustad sykehus, der han omtaler Gaustad som en norsk by.

I tillegg til slangord og dialektuttrykk har Arakin tatt med noen såkalte hapax legomena, dvs. ord med få eller bare ett literært belegg, som *hjerneflue* (Welhaven) og *uvørsågod* (Hamsun). *Hjerneflue* er oversatt med «fiks idé» (навязчивая идея, идефикс). *Uvørsågod* er oversatt med «uelskverdig, lite forekommende» (нелюбезный, непредупредительный), og det er ikke forsynt med noen annen markør enn *mundlig* (*разг.*). Ordet er laget av Knut Hamsun. Vi finner det i romanen *Markens grøde* (1917), der hovedpersonen undrer seg over at hans kone varsler om middagen på en «forbandet tvær og uvørsågod maate». *Uvørsågod* finnes i *Norsk Riksmålsordbok* og har dessuten har funnet veien inn i *Norsk-dansk ordbog* (1955). I *Kryssordexperten* (1997) er det oppført som synonym til *uelskverdig*.

1. Skougaard, Løseth (1940): *Norsk-fransk ordbok*.

2. Jacobsen, J. (1941): *Norsk-fransk ordbok*.

3. Brynildsen, J. (1926): *Norsk-tysk ordbog*.

3.3. Faste uttrykk med løs konsistens

I mange av ordbokartiklene har Arakin tatt med det han kaller vanlige ordforbindelser og faste uttrykk. Men det han skriver, kan ikke alltid tas for god fisk. Under *laks* har han for eksempel ført opp uttrykket «du skal ha takk for laksen!», med forklaringen «du skal ha takk» (тебя поблагодарят, тебе скажут спасибо). Uttrykket er hentet fra Alexander Kiellands roman *Skipper Worse* (1882), og det står i *Norsk Riksmålsordbok* med forklaringen «nei mange takk, nei vet du hvad!». Vi finner det også i *Norsk-dansk ordbog* (1955).

Ordet *tetuadunk* opptrer angivelig i uttrykket «Hold tetuadunken din!». «Ti stille!» heter på fransk «Tais-toi!». Uttrykket kan bygges ut til «Tais-toi, donc!», altså «Ti stille, da!», så det kan tenkes at *tetuadunk* har fransk opphav. Eventuelt har noen blandet det sammen med *tetut*, som i tillegg til «tut på tekjele» kan bety «trut». Uttrykket står i *Norsk Riksmålsordbok* med referanse til en utgave av Dagbladet i 1939. Arakin har dristet seg til oversettelsen «hold kjeft» (заткни плотку!, замолчи!), med markøren *grovt* (*зруб.*).

4. Arakins kilder og hjelpere

Selv skriver Arakin at han i arbeidet med ordboken har brukt klassikere i norsk litteratur, verker fra norsk samtidslitteratur, aviser og tidsskrifter. Kildene hans er ellers hovedsakelig tosp-

råklige allmennordbøker (svensk-russisk, dansk-russisk, engelsk-russisk) og fagordbøker. Blant de tospråklige nevnes *Norsk-russisk ordbok* av R. Jankov (1959), som er mer en ordliste enn en ordbok i tradisjonell forstand.

I denne sammenhengen er det de enspråklige norske kildene som har størst interesse. *Norsk Riksmålsordbok* (bb. IIIV, 1937/1959) er åpenbart en viktig kilde. Arakin har også benyttet *Norsk slangordbok* av Ulf Gleditsch (1952). Enkelte oppslagsord finner man bare igjen der, f.eks. *snilefisk* («vemmelig type») og *søplenisse* («lasaron»).

Arakin skriver videre at han har måttet fordype seg i flere fagfelt for å få til en nøyaktig oversettelse av tekniske termer. I tillegg nevner han at han har konsultert norskkyndige russere og navngitte russiske spesialister på en del fagområder, blant annet zoologi og botanikk. Han har også rådspurt spesialister på maritim, teknisk og militær terminologi.

Det ser ut til at ingen nordmenn har vært involvert i arbeidet med ordboken. Arakin har i hvert fall ikke navngitt noen. Han nevner en norsklærer med et ikke-norsk etternavn, det er det hele.

5. Bakgrunnen for utvalget av oppslagsord

Vi vil aldri få vite om noen av de mest spesielle oppslagsordene kunne ha blitt luket ut av manuset dersom Arakin hadde hatt norske hjelpere. Kildelisten, kolofonteksten og forordet bringer oss litt nærmere en forklaring på det spesielle utvalget av oppslagsord. I forordet gjør forfatteren rede for de utfordringene

han støtte på under arbeidet. Den viktigste av dem er den norske språksituasjonen med to målformer og den store valgfriheten i rettskrivning og bøyningsformer. Han har basert seg på bokmål, men bemerker at ordtilfanget i bokmål ikke er stabilt, og at det stadig er under påvirkning fra «landsmålet» og talespråket i byene. Dessuten viser han til at mange norske forfattere gjør bruk av dialektord i verkene sine. Han har derfor sett seg nødt til å ta med «en betydelig mengde» slike ord, i tillegg til de fordelde ordene han nevner i kolofonteksten. At enkelte ord har få litterære belegg, synes han ikke å ha reflektert over, og noen søkemulighet i moderne forstand hadde han jo ikke. Dermed har han neppe vært i stand til å undersøke i hvilken grad de utvalgte ordene var i bruk.

De aller fleste av Arakins merkverdigheter er faktisk å finne i *Norsk Riksmålsordbok*, så forfatteren må ha vært i god tro da han valgte dem. Men han har nok tillagt flere av ordene ufortjent stor vekt. Kanskje han bare hadde lest noen få verker (litteraturpensum på sovjetiske universiteter?) og trukket den konklusjonen at ordene han påtraff der, var en naturlig del av norsk dagligspråk. Etter sigende var han aldri i Norge, og det er uvisst om han i det hele tatt hadde noe med nordmenn å gjøre. Hans kjennskap til norsk kan ha vært rent teoretisk, slik at han ikke har vært i stand til å skille mellom det vesentlige og det uvesentlige.

6. Arakin i ny drakt

I 1998 ble en tobindsutgave av Arakins ordbok publisert i

Moskva. På omslaget er forfatterens navn utelatt, og boken har fått den nye tittelen *Stor norsk-russisk ordbok*, selv om den neppe er større enn før. Det oppgitte antallet oppslagsord og ordforbindelser (ca. 200 000) er mer enn dobbelt så høyt som i førsteutgaven (77 000), men dét er nok helst et resultat av en annen tellemåte. Opplaget er bare 1550, mot førsteutgavens 12000. Tobindsutgaven har ISBN-nummer, det hadde ikke 1963-utgaven. Utgiveren er et privat forlag, i 1963 ble boken utgitt av «Statsforlaget for ordbøker på fremmede språk og nasjonalitetsspråk».

Kolofonteksten i 1998-utgaven er endret: «Ordboken egner seg for lesning og oversettelse av skjønnlitteratur, avistekster, populærvitenskapelige tekster og fagtekster. [...] Ordboken er beregnet på oversettere, forskere og alle som driver med norsk språk.» Det opprinnelige forordet er litt forkortet og har ellers få endringer. Utgiverne har forsynt boken med et nytt og moderne forord nummer to, der målgruppe og formål er noe tilpasset. Blant annet heter det at ordboken utgis på grunn av økt kontakt mellom Norge og Russland og økende interesse i Russland for norsk språk (noe som vel skulle tilsi et større opplag enn 1550?). Kildelisten er interessant nok utelatt. Det står ikke noe om at ordtilfanget er foreldet, eller om hvilke endringer som angivelig er gjort i denne utgaven. Den gir seg nemlig ut for å være «ny og revidert», men stikkprøver viser at raritetene er intakte, så det dreier seg trolig om et rent opptrykk. At tobindsutgaven ikke er oppdatert med moderne ord, kan man enkelt konstatere ved å lete etter f.eks. sammensetninger med *olje-* eller *data-*.

7. Har Arakins ordbok noen verdi i dag?

Arakins *Norsk-russisk ordbok* var nærmest enerådende på markedet i 40 år. Først i 2003 ble den avløst av Kunnskapsforlagets *Stor norsk-russisk ordbok*. Arakins ordbok må brukes med forsiktighet, og den krever gode kunnskaper i både norsk og russisk. Kildespråket er utdatert, mens målspråket pretenderer å være i takt med samtiden. Ordboken er dermed uegnet som praktisk verktøy for nordmenn som vil lære russisk, og for russere som vil lære seg moderne norsk. I dag har den liten eller ingen verdi som oppslagsverk, og den er neppe i salg. Men så sent som i 2007 lå den faktisk på utlånstoppen ved Sør-Varanger bibliotek i Kirkenes. Det er slett ikke sikkert at brukerne er klar over hvor upålitelig den er.

Det er fristende å latterliggjøre Arakin for det sære utvalget av ord, men intensjonen hans var god. For det første tok han ansvar for fagterminologien. Han visste at det ikke fantes fagordbøker mellom norsk og russisk, derfor valgte han å ta med en rekke spesialord som strengt tatt ikke hører hjemme i allmennordbøker, men som han antok at russiske brukere ville ha nytte av. For det andre ønsket han å hjelpe russiske lesere til å forstå norsk litteratur, derfor tok han med både dialektord, slang og utdaterte ord. For det tredje må vi huske på at ordbokens russiske målgruppe på den tiden hadde liten eller ingen kontakt med nordmenn. Daglig kommunikasjon med utlendinger var neppe aktuelt for sovjetborgere, og det var så godt som umulig for dem å krysse landegrensene. Arakins verk er altså en ordbok for folk som leser, ikke for folk som snakker sammen. Det viktigste er å forstå, ikke å uttrykke seg. Aleksej Perminow, tidligere førsteamanuensis ved Universitetet i Oslo, har omtalt ordboken som et produkt av den kalde krigen.⁴

SENJE

Med *Stor norsk-russisk ordbok* (2003) har vi fått et godt og pålitelig verktøy, slik at russere og nordmenn i dag kan studere hverandres språk uten å snuble i søplenisser og snilefisker. Likevel kan Arakins ordbok fortsatt glede oss, om den ikke kan tilføre oss kunnskap, og den kan faktisk utvide vårt norske ordforråd. Den kan gi oss det som i politiet kalles overskuddsinformasjon, altså opplysninger som man kommer over mens man egentlig leter etter noe annet, opplysninger som kan komme godt med i en annen sammenheng. For spesielt interesserte kan boken være et oppkvikkende supplement til andre ordbøker. Dette er en ordbok som har vært med på å krydre ordforrådet til generasjoner av norske slavister, så den er mer enn et tidsbilde og en kuriositet. Har man først blitt kjent med den, blir den lett en hjerneflue, og man kan ende som gaustadkandidat. Arakins ordbok er en skatt som ikke fortjener å bli glemt.

Litteratur

Ordbøker

- Arakin, V. D. (1963): *Norsk-russisk ordbok*. Moskva: Statsforlaget for ordbøker på fremmede språk og nasjonalitetsspråk.
Arakin, V. D. (1998): *Stor norsk-russisk ordbok* (2. rev. utg.). Moskva: Levende språk.

4. Forsningsmagasinet *Apollon* 30.4.2008.

- Brynildsen, J. (1926): *Norsk-tysk ordbog*. Oslo: Aschehoug.
Christiansen, H. (1955): *Norsk-dansk ordbog*. Oslo: Gyldendal.
Danielsen, D. (1997): *Kryssordexperten*. Oslo: Orion.
Gleditsch, U. (1952): *Det får 'n si. Norsk slangordbok*. Oslo: Nasjonalforlaget.
Jakobsen, J. (1941): *Norsk-fransk ordbok*. Oslo: Gyldendal.
Jenstad, T. E. & A. Dalen (red.) (1997): *Trønderordboka*. Trondheim: Tapir.
Norsk Riksmålsordbok (1937–1957) (digital utg.) <www.ordnett.no/butikk/norskeordboker.norskriksmålsordbok>
Nynorskordboka (2006). Oslo: Det Norske Samlaget.
Skougaard, J. & E. Løseth (1940): *Norsk-fransk ordbok*. Oslo: Aschehoug.

Annen litteratur

- Ordbøker stemoderlig behandlet (30.4. 2008). I: *Apollon* (digital utg.) <<http://www.apollon.uio.no/artikler/2008/spraak-ordboker.html>>

Aud Anna Senje
seniorrådgiver, cand.philol.
Språkrådet
Postboks 8107 Dep
NO-0032 OSLO
aas@spraakradet.no